

**Електронна бібліотека
видань історичного факультету
Харківського університету**

Маслійчук В. Л. Харківський університет 1838 р. в подорожніх записках Й. Г. Коля // Проблеми періодизації історії та історіографічного процесу: Харківський історіографічний збірник. – Харків: НМЦ “СД”, 2002. – Вип. 5. – С. 95 – 100.

При використанні матеріалів статті обов’язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов’язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов’язковим є посилання на сайт історичного факультету.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61077, Харків, пл. Свободи, 4,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна,
історичний факультет. **E-mail:** istfac@univer.kharkov.ua

©Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна; історичний факультет

©Автор статті

©Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництва

©Ідея та створення електронної бібліотеки – А. М. Домановський

ХАРКІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ 1838 р. В ПОДОРОЖНІХ ЗАПИСКАХ Й. Г. КОЛЯ

Напевно, мало хто з німецькомовних авторів ХІХ ст. залишив стільки опублікованих подорожніх нотаток, як Йоганн Георг Коль (28.IV.1808–28.X.1878). Письменник і мандрівник, визнаний ще за свого життя майстер подорожніх спогадів, Й. Коль народився в Бремені, студіював право, був домашнім учителем у Курляндії, подорожував Росією в 1837–1838 рр. 1838 р. прибув до Дрездена, де видав кілька книг: «Петербург в картинках і шкіцах», «Подорож у внутрішню Росію й Польщу», «Німецько-російські прибалтійські провінції» (1840–1843). Наслідками подальших подорожей стали книжки про Штирію, Баварію, Англію, Шотландію, Ірландію. 1854 р. здійснив подорож до Північної Америки, написавши книжки: «Історія відкриття узбережжя Сполучених штатів», «Подорожі в Канаду, Нью-Йорк, Пенсильванію», «Подорож на північний захід США» (1854–1859). Відзначимо й те, що Й. Г. Коль намагався займатися наукою, зокрема, 1841 р. написав працю «Пересування й осілість людей в залежності від будови поверхні землі». Нарешті 1858 р. Йоганн Георг зайняв спокійне місце державного бібліотекаря в Бремені (детальніше [9, S. 229]).

На відміну від багатьох інших подорожніх нотаток, творам Коля про Російську імперію не пощастило, його доволі мало використовували російські та українські дослідники. Хоча 1848 року книжку «Подорож у внутрішню Росію та Польщу» перекладено англійською під назвою «Russia» [7, S. 121]. Власне, «неувага» до записок Коля пояснюється, певним чином, виходом у 1843 році шалено популярного «памфлету» А. де Кюстіна про Росію.

Нашу увагу привернув другий том «Подорожі у внутрішню Росію та Польщу» (Україна, Малоросія) [7], у якому значну частину присвячено Україні (під Україною сам Коль розумів колишню Слобожанщину), і зокрема Харкову. Коль доволі ретельно описав місто й харківський зимовий ярмарок. Відзначимо, що харківську частину записок Коля, у тому числі й про Харківський університет, досить вірно переказано в книжці Д. І. Багалія й Д. П. Міллера «История города Харькова за 250 лет его существования». Однак автори привели «только наиболее характерные, на наш взгляд, выдержки из обширного и содержательного мемуара Коля о Харькове» [1, с. 968–971]. Звичайно, автори переказу пропустили не лише низку цікавих подробиць, але подекуди не зовсім приємні висловлювання Коля про тогочасну російську дійсність.

Опис університету Коля чи не перший мемуар, що розкриває історію цього закладу після статуту 1835 р. Частково цим пояснюється і «невикористання» цих записок, бо найдетальніший історик університету Д. І. Багалій закінчив свій «Опыт истории Харьковского университета» [2] саме згаданим статутом.

Статут 26.VII.1835 р. запроваджував низку змін в університетській освіті Російської імперії. Університети припиняли бути центрами навчальних округів, значно змінювалося ставлення до вчених звань. Разом з тим, важко не помітити, що владу попечителя над університетом розширено, збільшено повноваження інспекційних установ, права університетської ради звужено лише до навчальних справ і виборів ректора та професорів. Усі ці зміни відбилися на внутрішньому університетському житті [6, с. 13–14, 37–46]. Отже, поза всяким сумнівом, спостереження Коля стануть у пригоді дослідникам історії вищої освіти.

Кілька слів слід сказати й про весь другий том «Подорожі у внутрішню Росію та Польщу». Вважаємо, що українським історикам та етнологам незавайе було б ознайомитися з тим твором в оригіналі, або в добре прокоментованому перекладі, бо дійсно за багатьма параметрами, а особливо порівняльними описами українців та росіян, — це надзвичайно цінне джерело з історії України 30-х рр. XIX ст. Додамо, що даний твір розглядався й ознайомливо цитувався українськими дослідниками за кордоном, Д. Дорошенком та В. Січинським [7, S. 121–127; 5, с. 72–73].

Пропонуючи до уваги переклад частини опису мандрівки, де йдеться про Харківський університет, воліємо відзначити кілька доволі істотних речей. Іноземець і місцевий мешканець, спостерігаючи одну й ту саму дійсність, створюють різні тексти. Спостерігач, з одного боку, з погляду власної культури фіксує події відхилення від «норми», не фіксуючи саму «норму», яка для нього очевидна й непомітна. Іноземцю дивною й гідною опису видається сама норма життя, звичайна, правильна поведінка. Натрапляючи на ексцес, мандрівник-іноземець ладен описувати його як звичай [4, с. 125]. Тобто всякий опис іноземця потребує «розшифрування» і тлумачення, хоча й тут, напевно, слід привести цитату-застереження з твору київського дослідника С. Біленького про даний кшталт літератури: «Описане «іззовні» й прочитане починає жити власним життям, яке майже ніколи не збігається з життям поза текстами, «всередині» — з картиною світу, побутом і самообразом тих, хто став «жертвою» уважного або легковажного погляду мандрівника. Й цей погляд «іззовні» не лише презентує «нововідкриті» реалії зацікавлених «цивілізованіший» публіці, а й практично **внеможливує** альтернативний погляд «ізсередини», що впливовішим є опис мандрівника, то більше залежними від нього стають описи-у-відповідь тих, кого він описав» [3, с. 24].

Література

1. *Багалеї Д. И., Миллер Д. П.* История города Харькова за 250 лет его существования. — Т. 2. — Харьков, 1912.
2. *Багалеї Д. И.* Опыт истории Харьковского университета. — Харьков. — Т. 1. — 1893–1898., Т. 2 — 1904.
3. *Біленький С.* Мандрувати й описувати: биті шляхи культури під імперським поглядом//Критика — червень 2001 (Рік V, число 6 (44)).
4. *Лотман Ю. М.* К вопросу об источноведческом значении высказывания иностранцев о России// Сравнительное изучение литератур. Сборник статей к 80-летию акад. М. П. Алексеева. — Ленинград, 1976.
5. *Січинський В.* Чужинці про Україну. — Львів: «Слово», 1991.
6. *Соловьев И. М.* Русские университеты в их уставах и воспоминаниях современников. — Вып. 1. — Университеты до эпохи шестидесятих годов. — СПб, 1914.
7. *Doroschenko D.* Die Ukraine und Deutschland. Neun Jahrhunderte Deutsch-Ukrainischer Beziehungen. — Munchen: Ukrainische freie Universität, 1994.
8. *Kohl J.-G.* Reisen im Inneren von Russland und Polen. Theil II. Die Ukraine, Kleinrussland — Leipzig–Dresden, 1841
9. *Meyers grosses konversations Lexikon.* Sechste Auflage — Elfter Band — Leipzig und Wien, 1908.

Перекладено за виданням:

Kohl J.-G. Reisen im Inneren von Russland und Polen. Theil II. Die Ukraine, Kleinrussland — Leipzig–Dresden, 1841 — S. 161–166.

© Володимир Маслійчук — переклад, вступ, коментар

Близько 30 років тому незадовго після свого заснування сьогоднішній університет уже мав у своїй історії один блискучий період, коли там викладала низка чудових чоловіків, закликаних з-за кордону, але з часом, доволі суворий клімат козацької країни розігнав їх усіх, окрім одного вченого філолога, професора Н. з Ляйпцигу¹, котрий протягом свого життя [ніс] певний вантаж знань з греки, латини та

¹ Тут, напевно, йдеться про Маурера Ернста Карла (1780–?), який пройшов університетський курс у Ляйпцигу й викладав у Харківському університеті класичні мови, не маючи професорського звання та майже не тямлячи російською, звільненого 1837 р. у зв'язку зі статутом 1835 р. *Детальніше:* Історико-філологічний факультет Харківського університету за перше сто лет его существования (1805–1905). — Харьков, 1908. — С. 171–173.

інших старожитніх наук, до яких росіяни ставляться упереджено і які не мають для них жодної вартості і [служують] лише баластом. Через його вчену незрозумілість, як висловився мені один росіянин, [той професор] був усунутим зі служби і годувався за рахунок своєї дружини, яка виготовляла модні речі. Насьогодні до університету знову прибуло чимало німецьких професорів з Дерпта. Вони не вельми підтримують компанію з російськими професорами і перебувають серед них доволі відособлено.

Будівлі університету великі й доволі пристойні, зараз деякі маленькі німецькі Академії здовольняються значно гіршим. Вони розташовані по обидва боки вулиці, яка тепер носить назву «Університетська». Однак зібрання, які отримує [університет], знову ж виявляються незначними. Мною помічено наступне:

1) Бібліотека. Вона допіру отримала від одного російського купця подарунок в 60 000 рублів для купівлі нових книжок¹. Річ у тім, що вже тривалий час список книжок, яких особливо потребували, було подано у вищі інстанції, однак там не хотіли знаходити необхідні кошти. Замість того, знайшовся такий багатий купець, якого переконали заплатити [необхідну] суму і завдяки цьому потрапити у милість уряду. Купець був настільки пихатим, що дозволив себе умовити, у результаті він отримав медаль на шию, і, крім того, він заохотився тим, що його писаний олією портрет почепили в університетській залі. Це було б не настільки варто згадки, якби не спосіб використання тих 60 000 рублів. У бібліотеці, яка має честь мати в розпорядженні твори Гумбольта й Нібура, єдиний повний атлас бельгійця ван дер Мейлена, де довгим рядом, поміж німецьких класиків, стоять романи Лафонтена і де, таким чином, мабуть, ще повинно бракувати деяких корисних і необхідних університету книг, такий [купецький] дар можна було б інакше використати, аніж як на купівлю «Троянд» Ду Гамеля, «єгипетського подорожнього твору» Денона, «*Abress fruitess*» та «східноіндійських рослин» поспіль розкішних творів, кожен з яких коштує понад 1000 рублів. Усі вони стоять окремо в кабінеті бібліотеки і демонструються з превеликим задоволенням іноземцям. Ряд хороших підручників і словників були б на їх місці цілком доречнішими. Нарешті, у бібліотеці, поруч з розкішними творами, є також особливі шафи для старих манускриптів. Серед цих «*Rukopissen*»² (рукописів) є навіть кілька індійських, монгольських, один халдейський і сирійський — усього потрошку. Бібліотекар кинув їх разом поперед нас

¹ Йдеться про передачу Міністерством освіти Росії Харківській університетській бібліотеці суми в 60 000 рублів, пожертвованої «коммерции советником» Харічковим 1836 р. На ці гроші було куплено 370 назв книжок (1467 томів). Про це з цитуванням Коля німецькою *див.*: Н. И. Рубинский: Библиотека Харьковского университета за 100 лет существования (1805–1905). — Харьков, 1907. — С. 13.

² Так у оригіналі.

на стіл і сказав: «Ось! Чи зможете те читати? Я не знаю, що воно таке, бо я нічого не тямлю в "древностях"¹ (старожитностях), я знаю лише математику». Проте, ми знали так само мало, як і він, як читати ці речі — справа чи зліва. Зрештою, вся книгозбірня знаходилася в безладі, але казали, що її мають упорядкувати наступного року. Цей випадок характерний для більшості російських бібліотек. Все в Росії знаходиться в процесі переробки та будівництва, при цьому дуже рідко в порядку, усе якесь тимчасове, поверхове, [лише створює] видимість. На столі бібліотечної читальні лежать «Journal des Debats», «Revue de deux Mondes» і багато російських часописів. Студентів тут не буває. Піклування про те, щоб усі книжки стояли поряд, небезпека бути притягненим до відповідальності через брак однієї з книжок не дозволяють бібліотекарям довіряти ці твори студентам.

Усе в Росії значить *multa*, але не *multum*. При цьому університету звичайно не бракує своєї власної друкарні й пов'язаної з нею словолитні. У ній задіяно шестеро набірників; речами, що вони друкували були: докторський диплом, кілька магістерських дипломів та декілька дисертацій на досягнення цього ступеню. Одна з цих праць називалася: «Дослідження про ефективність теорії в політичних науках»², щодо [цієї роботи] ми не знали точно, про що йдеться. У словолитні матриці й інші матеріали виписано з Ляйпцигу.

Природознавчий кабінет має мінералогічну та зоологічну колекції. [Мінералогічна колекція] складається з подарованого імператором красивого смарагду, що зберігається під великим скляним ковпаком і супроводжується відповідним написом, та зі знайденого в Україні мармурового шматка з однієї грецької могили без напису. У зоологічному кабінеті також є свої дива. Найбільше з них — величезний солдат з ключем, що супроводжував іноземців. Коли ми здивувалися напрочуд поганому набиттю опудал деяких диких тварин, котрі всі, здавалося, мали кілок у тілі та жмут соломі в голові, старий військовий Ціцерон відказав нам: «Ах, батеньку, як я повинен те краще зробити? Я ніколи не бачив цих тварин насправді, і для мене і так добре тільки те, коли я зміг те спорудити за картинами мого професора». Певна річ, наша відраза до цих орлів, вовків, вішок змінилася захопленням, коли ми дізналися, [ким зроблені] ті опудала, відтак ми мусили їх багаторазово хвалити, що ненавчений талант зробив хоча б такі стерпні фігури. Деякі з диких

¹ У оригіналі «Drewnosti».

² Цей твір: Степанов Тихон. Речь о сущности, важности и назначении политических наук, произнесенная в торжественном собрании императорского Харьковского университета 30 августа 1833 года. — Харьков, 1833. — 64 с. (Багалеї Д. И. Опыт истории Харьковского университета. — Т. 2. — Харьков, 1904. — С. 435, а також: Издания типографии Харьковского университета в фондах ЦНБ. — Ч. 1. — 1805-1860 гг. — Харьков, 1999. — № 231. — С. 50-51.).

тварин стояли в доволі мальовничих позах, немов чигаючи на здобич. До речі, таранули з України (з північної частини, звідки вони походять), лосі з Чернігівської губернії (найпівденнішої провінції, де живуть ці тварини), ведмідь з північної частини України (у південній Україні, так як і в цілій безлісній Південній Росії, немає ведмедів і ніколи не було), наприкінці, бобер з Дніпра — дійсно викликали у нас жвавий інтерес.

У фізичному кабінеті саме було багато нових інструментів, доставлених з Петербурга, розпакуванням яких якраз займалися, через що все довкола знаходилося в безладді. Наскільки ми встигли помітити, ця частина зібрань забезпечена найдостатніше.

Чималу частину університетських будівель займає інститут для 60 молодих людей, які вчаться на кошти корони. У них є поза цим будинком, на краю високого берега Лопані, сад з красивим краєвидом, у ньому ми зустріли багато студентів за навчанням. Тут вони почували себе вільніше, ніж в їхньому будинку, де кожні двері будівлі, кімнати, кухні й так далі обладнані маленькими, чотирикутними віконечками без фіранок, у зв'язку з чим їм здається, що вони щомиті перебувають під наглядом.